

DOĞU TÜRKİSTAN KIRGIZ TÜRKLERİ

Gülsine UZUN*

ÖZET

Bugün Çin Halk Cumhuriyeti içerisinde yer alan ve yüzyıllardır bu ülkenin baskıcı politikasına rağmen varlıklarını, kültürlerini ve öz benliklerini yitirmeden yaşamaya devam eden Türk halklarından biri olan Kırgızlar, Çin'in Doğu Türkistan Kızılsu Kırgız Özerk Bölgesinde ve Heilongjiang eyaletinin Fu-Yu ilçesinde yaşamaktadırlar. Biz bu çalışmamızda Doğu Türkistan'da yaşayan Kırgızları tanıtmayı ve onların halk kültürü metinlerinden örnekler sunmayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Çin, Doğu Türkistan, Kırgızlar.

THE KIRGHIZ TURKS OF EASTERN TURKISTAN

ABSTRACT

Kirghizians, one of Turkic peoples, who continued to maintain their existence, culture and identity despite the fact that Chinese government oppressed them throughout centuries, live in both the autonomous Kızılsu Kirghiz region and in the city of Fu-Yu of Heilongjiang province of Eastern Turkistan of China. In this study, we aim to introduce Kirghizians, living in Eastern Turkistan, and to present exemplary texts from their folklore.

Key Words: China, Eastern Turkistan, Kirghizians.

GİRİŞ

Çin'de önemli sayıda Müslüman azınlık yaşamaktadır. Bu kesimin başında Şincang Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Türkler bulunmaktadır. Bugün Çin'deki Müslüman nüfusun sayısını belirtmek son derece zordur. Bu yüzden, her rakam en yakın tahmin olarak görülmelidir. 1980'de "Four Modernization"¹ liberalleşme

* Dr., Muđla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ÇTLE Bölümü.

¹ Deng Xiaoping döneminde (1978) yapılan ve 2000 yılında Çin'i gelişmiş Batı ülkelerinin düzeyinin üzerine çıkarmayı hedefleyen program. Buna göre Çin'in büyük miktarda sermaye birikimi ve istikrarlı dış ilişkilere sahip olması öngörölmüş ve özellikle ABD ile iyi ilişkiler kurulması amaçlanmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

hareketlerinin ortasında ve “Dörtlü çete” sonrası, Pekin bugün “azınlık milletleri” olarak tanımladığı elli beş etnik grubun nüfus içerisindeki oranlarını ilan etmişti. Bu elli beş azınlık içinde (ki Pekin tarafından toplam nüfuslarının 55.8 milyon veya Çin toplam nüfusunun yüzde altısı olduğu belirtilmiştir) 10’u tanımlanmıştır ve bu on azınlık arasında yaygın din İslamiyet’tir. Bu on grup için hesaplanan rakamlar toplam on üç milyonun çok az fazlası veya Çin toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 1.3’ü olarak çıkar.²

Çin’de Azınlıklar³

Hükümetin azınlıkları hoş tutma çabaları üç seviyede “özerk” azınlık yönetim birimleri kurmayı içermiştir: kesim, bölge (zhou), ve kaza (xian). Özerk kesim, bölge ve kazalar olarak tayin edilen Müslümanların yaşadığı alanlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁴

Özerk kesim, bölge ve kazalar olarak tayin edilen Müslümanların yaşadığı alanlar			
AZINLIK	EYALET	ÖZERK ALANLAR	KURULDUĞU YIL
Hui	Ningxia	Ningzia Hui Özerk Kesimi	1958
	Gansu	Linxia Hui Özerk Bölgesi Zhangjiaquan Hui Özerk Kazası	1956 1955
	Şincang	Changji Hui Özerk Kazası Yenqi Hui Özerk Kazası	1954 1954
	Guizhou	Weining Yi- Hui-Miao Özerk Kazası	1954
	Hebei	Dachang Hui Özerk Kazası Mengecum Hui Özerk Kazası	1954 1954
	Liaoning	Fouxian Hui Özerk Kazası	1957

² <http://www.geocities.com/WestHollywood/Park/6443/China/Diversity/china5.html>

³ Bu bölümün yazılmasında büyük oranda http://kcm.co.kr/bethany_eng/a_code/china5.html ve www.china.org kaynaklarından yararlanılmıştır.

⁴ http://kcm.co.kr/bethany_eng/a_code/china5.html

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

	Qinghai	Hualong Hui Özerk Kazası Menyuan Hui Özerk Kazası	1954 1953
	Yunan	Weishan Yi- Hui Özerk Kazası	1960
Uygur	Şincang	Şincang Uygur Özerk Kesimi	1955
Kazak	Şincang	Ili Kazak Özerk Bölgesi Barkol Kazak Özerk Kazası Mulei Kazak Özerk Kazası	1954 1954 1954
	Gansu	Aksai Kazak Özerk Kesimi	1954
	Qinghai	Haixa Moğol- Tibet-Kazak Özerk Bölgesi	1954
Dongxiang	Gansu	Dongxiang Özerk Kesimi	1950
Kırgız	Şincang	Kızılsu Kırgız Özerk Bölgesi	1954
Salar	Qinghai	Xunhua Salar Özerk Kesimi	1954
Tajik	Şincang	Taşkorgan Tajik Özerk Kesimi	1954
Özbek	Şincang	Yok	
Bonan	Gansu Qinghai	Yok	
Tatar	Şincang	Yok	

Bu bölgeler büyük ölçüde ismen özerktir. Bu isimler altındaki azınlıklar yerel hükümetlerde ve parti birimlerinde kayda değer ölçüde temsilciliğe sahipken, Han genellikle aşırı kontrol sahibidir ve azınlıkları sindirmek ve güçlü bir Han mevcudiyeti kurmak için tasarlanmış çeşitli sömürge stratejileri izler. Hiçbir durumda “özerk” bölge sadece adını aldığı azınlıktan (veya azınlıklardan) oluşmaz ve bazı durumlarda aslında Hanlar çoğunluktur. (Bu durum, örneğin,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

yaklaşık üçte biri Hui üçte ikisi Hanlardan oluşan Ningxia Hui Özerk Kesimi için geçerlidir.)

İslamiyet'in hâkim din olduğu on azınlık resmen tanımlanmıştır. Bu on azınlığın tüm üyeleri İslamiyet'i uygulamaz. Ancak İslamiyet bu on etnik kimliğin her birinin öyle büyük bir parçası haline gelmiştir ki her grubun bireysel üyeleri herhangi bir nedenle İslamiyet'i uygulamasalar bile "doğuştan" veya "kan" olarak Müslüman kabul edilirler; neredeyse tüm durumlarda bu on azınlığın herhangi birinin üyeleri İslamiyet'i uygulamıyorsa, hiçbir dini uygulamıyordur.

Çin'deki on Müslüman azınlığın her birinin soyu Çin bölgesel genişleme politikasıyla Çin'e katılan ya ticari amaçlar için ya da Çin dışındaki çatışmalardan kaçarak mülteci olarak veya Çin sarayına yardım etmek için gelen atalarından gelmektedir. İslamiyet Çin'e "kılıçla" gelmemiştir ve birkaç istisna dışında, Müslümanlar Çin'de zorla dini yayma çalışmalarında bulunmamışlardır.

On Müslüman azınlığın dokuzu Orta Asya kökenlidir; bunlar Uygur, Kazak, Dongxiang, Kırgız, Salar, Tacik, Özbek, Bonan ve Tatar'dır. Bu dokuz azınlığın altısı bugün Doğu Türkistan olarak bilinen, daha 1884'te Çin'in bir eyaleti haline gelen ama Çin'in toplam yüzölçümünün altıda birini oluşturan bölgede yaşamaktadır; çok yakın zamanlara kadar bu altı Müslüman grup Şincang nüfusunun yüzde doksandan oldukça fazlasını oluşturuyordu.

Dokuz Orta Asyalı Müslüman azınlığın her biri hala, hepsi Altay dil ailesine mensup kendi ana dillerini konuşmaktadır ve bu yüzden bunlar Çince'den oldukça farklıdır. Dokuz azınlığın altısı Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Salarlar, Özbekler ve Tatarlar kendi dillerini konuşurlar. Yıllar boyu eski Sovyetler Birliği ve Çin hükümetlerinin Arap harflerini başka bir alfabe ile değiştirme çabalarına rağmen, yazı dilinde Arap harfleri kullanılmaktadır. Çin'deki altı azınlıktan ikisi yani Kazaklar ve Kırgızlar halen kırsal göçebe hayvancılık hayatı sürerken, bu altı azınlığın dördü yani Uygurlar, Özbekler, Tatarlar ve Salarlar ise yerleşik hayata geçmiş, ya tarımla uğraşmakta ya da kentsel vahalarda yaşamaktadırlar. Şincang'da da, en çok eski Sovyetler Birliği ve Afganistan sınırının ötesinde yaşamakta olan Farsça konuşan Tacikler bulunur.

Orta Asya kökenli geri kalan iki Müslüman grup Gansu eyaletinden Dongxiang ve Bonanlardır ve bunların her ikisi de kendi ayrı Moğol dillerini konuşurlar. Kırsal alanlarda çobanlık yapan diğer Moğollardan farklı olarak hem Dongxiang hem de Bonanlar yaşadıkları Han etkisi altındaki alanların özelliği olan yerleşik tarımsal modelleri benimsemiştir. Dongxianglar, Şincang'dan daha fazla Han etkisi altında olan bir alanda yaşayan Türk Salarlar gibi, Hanlar arasında cesaret, saldırganlık ve dayanışma gibi konularda üne sahiptir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

ve yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan Müslüman ayaklanmalarında aktif rol oynamışlardır.

Doğu Türkistan’da Yaşayan Kırgızların Tarihi

Çin’de yaşayan Kırgızların bu topraklara ne zaman geldiğine dair çeşitli görüşler mevcuttur.

V.V. Barthold’a göre Gengun (Kırgız) devletinin asıl yaşadıkları yer, Hunların 700 km. batısında veya Çeşi ve Gusu bölgesinin kuzeyinde bulunmaktadır, yani şu andaki Doğu Türkistan’da bulunan Turfan bölgesidir. Barthold Çin kaynaklarına dayanarak Kırgızların sadece Yenisey’de değil daha güneyde, şu anki adıyla Kırgız-Nor gölünün etrafında da yaşadıklarını belirtmektedir.⁵

Kazak araştırmacı Çokan Valihanov’un, Kırgızların Doğu ve Batı Türkistan’ın en eski yerleşik halklarından olduğu ve Ancıyan dağlarından Kaşgar bölgesine kadarki topraklarda sürekli yer değiştirerek göçebe bir hayat sürdürdüklerine dair bilgilerine dayanarak, Enesay Kırgızlarıyla Orta Asya Kırgızlarının farklı milletler olduğunu söyleyen Biçurin; Enesay’daki Kırgızlara Çince kaynaklarda “Buyrut” dendiğini, Orta Asya ve Tibet’in güneyinde V.-VI. asırlarda yaşayan Kırgızların ise “Bolu”, “Bulu” veya “Bolyu” olarak geçtiğini ifade eder.⁶

A.X. Margulan, Ç. Valihanov’un tespitlerinden yola çıkarak Kırgızların siyasi birlik merkezlerinin şu anki Doğu Türkistan’da bulunan Urumçi şehrinin olduğunu belirterek, bunun sebebini, Tanrı dağlarına göç eden halkların burada yaşayan yerel halka Kırgız adını vermeleri olarak göstermektedir.⁷

Hu Zhenhua’ya göre “Kırgız” bu milletin kendine verdiği isimdir. Çin tarih kitaplarında “Likun”, “Jiankun”, “Hegu”, “Qigu”, “Xiajiasi”, “Qierjisi”, “Jilijisi” gibi değişik şekillerde geçer. Bu isimlerin hepsi de “Kırgız” sözcüğünün değişik devirlerdeki Çince telaffuzlarının farklı şekilleridir. Qing devrinde (1644-1911) Kırgızlara “Bulute” denirdi. Qing devri Çince tarih kayıtlarında Tanrı dağlarının güneyindeki Kırgızlar “Batı Bulute”, aynı dağın kuzeyindeki Kırgızlar ise “Doğu Bulute” şeklinde adlandırılmaktadır. Kurtuluştan sonra (1949’dan sonra) bu milletin kendine verdiği ismin Çince sözlük çevirisi dikkate alınarak “Kırgız” adını almıştır. Günümüzde Çince yayınlarda sıkça görülen “Jierjisi” şeklindeki

⁵ Vasiliy Vladimiroviç Bartold, İzbrannie Trudi Po İstorii Kırgızov i Kırgızstana, Bişkek, 1996, s. 179.

⁶ Biçurin, İ.Y., Opisanıye Djungari Vostoçnogo Turkistana Drevnem i Nıneşnem Sostoyanii, San-Petersburg, 1829, s. 36.

⁷ Abramzon, Kırgızdar, C.II, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1993, s. 25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

telaffuz ise daha çok başka ülkelerde (Çin dışındaki ülkelerde) yaşayan Kırgızlar için kullanılmaktadır.⁸

Yapılan diğer bir araştırmaya göre Kırgızların ataları Yenisey Irmağının üst kesimlerinde yaşamaktadır. Milattan sonra altıncı yüzyılın ortalarında Kırgız kabilesi Türk Hanlığının yönetimi altındadır. Tang Hanedanlığı (618-907) Doğu Türk Hanlığını yendikten sonra, Kırgızlar hanedanlıkla temasa geçmişler ve 7'inci yüzyılda Kırgız toprakları resmi olarak Çin topraklarına katılmıştır. 7'inci yüzyıldan 10'uncu yüzyıla kadar Kırgızlar Çin Hanlığı ile çok sık iletişim kurmuşlardır. Davul, sheng (kamış boru), bili (kamıştan ağızlığı olan bambu bir çalgı) ve panling (bir tefe bağlanmış bir grup zil) gibi müzik aletleri Kırgızların oldukça yüksek bir kültür düzeyine ulaşmış olduklarını gösterir. Taş kitabeler üzerindeki eski Yenisey yazıtlarına göre, Kırgızlar tabaka toplumu geliştirdikten sonra belirgin bir kutuplaşma ve sınıf düşmanlığı ortaya çıkmıştır. Giyecek, yiyecek ve oturlan evler zenginlikte belirgin farklılıkları göstermektedir ve "mülkiyet", "kiracı", "sahip" ve "köle" gibi kavramların karşılığı olacak sözcükler vardır. Liao ve Song hanedanlıkları sırasında (916-1279) Kırgızlar, "Xiajias" veya "Xiajiaz" olarak kayıtlara geçmişler. 12. yüzyılın sonlarında Cengiz Kağan'ın doğuşuyla, Xiajias, Han tarih kitaplarına, halen Yenisey Irmağı vadisinde yaşayan "Qirjis" veya "Jilijis" olarak geçmiştir. Yuan Hanedanlığından (1206-1368) Ming Hanedanlığına (1368-1644) kadar Jilijisler, hala göçebe hayvancılıkla geçimlerini sağlamalarına rağmen, yukarı Yenisey bölgesinden Tianshan Dağlarına göç etmişler ve en yoğun nüfuslu Türkçe-konuşan kabile grupları haline gelmişlerdir. 15. yüzyıldan sonra halen kabile ayrımları olmasına rağmen, Tianshan Dağlarındaki Jilijis kabileleri birleşmiş bir mevcudiyet göstermişlerdir. Qing Hanedanlığının (1644-1911) ilk zamanlarında, yukarı Yenisey bölgesinde kalan Kırgızlar, akrabaları ile birlikte yaşamak için Tianshan Dağlarına göçmüşlerdir. Bir çoğu da Hindukush ve Karakorum Dağlarına taşınmıştır. Bu sırada bazı Kırgızlar memleketlerini terk edip Kuzeydoğu Çin'e göç etmiştir. 1758 ve 1759'da Doğu Bulut'ın Sayax ve Sarbagex kabileleri ve Batı Bulut'ın Edegena kabilesi ve başka 13 kabile –toplam 200.000 kişi- Issyk Kul kırsal bölgesine girmişler ve kendilerinden Qing'e tabi olmaları istenmiştir.⁹

Belek Soltoneyev de Kızıl Kırgız Tarihi adlı çalışmasında, MÖ birkaç asır önceden Şincan'ın Koton şehrinde "Bulu" adında Kırgızların yaşadığını belirterek bu Kırgızların siyasi durumunun çok iyi olduğunu ve Çin hükümdarları ile iyi ilişkiler içinde olduklarını

⁸ Muhammed Hu Zhenhua, Keerkezıy Jianshi (Kırgızcaya Giriş), Millet Yayınevi, Pekin, 1986. s. 1.

⁹ <http://chineseculture.about.com/library/china/ethnic/blsethnic020.htm>.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

ifade eder. Soltoneyev'e göre Kırgızlar; M.S. 3. asra kadar Tanrı dağlarındaki Turfan şehrine kadarki bölgede yaşamışlardır. Yenisey Kırgızlarının büyük devlete sahip olduğu dönemde 10. asırda günümüzdeki adıyla Aksu, Turfan şehirleri Kırgızlara bağlıdır. Bu bilgiye göre 10. asırda bu bölgede Kırgızların yaşadığı görülmektedir. 16. asrın başında Isık-Köl Kırgızlarının hanı Muhammed Haydar zamanında Kırgızlar yenilgiye uğrayınca Moğol hanları Kırgızları, Aksu, Turfan, Kuça, Karaşaar'a dağıtmıştır. Sonra tekrar Isık-Köl'e dönenler de olmuştur. 1744 yılında İle nehrinin Kıpçak Kırgızları Kalmuklardan baskı görmüştür. Kalmuklardan kaçarak Kuça şehrini ele geçirmişlerdir. Kuça dağında Kırgız kayası adındaki kayaya ağaç döşeyerek yol yapmışlardır. Koton şehrinin güney yönüne geçen Kuça, Saya şehirlerindeki Uygur yaşlılarının anlattıklarına göre bu yol iki yüz sene önce yapılmıştır. Tarım nehrini geçip Koton nehrinin sahilinden Koton şehrine çok sayıda Kırgız göç etmiştir. Bu Kırgızlar Tarım nehrinde bulunan Saya şehrine geçmişler. Bundan dolayı Uygurlar buraya Kırgız geçidi adını vermişlerdir. Günümüzde de Koton şehri ile Yarkın şehrinin arasındaki dağlarda Teyit, Kesek, Kıpçak boyları gibi Kırgız boyları mevcuttur. Kıpçaklara ise Toru Aygır Kıpçakları adı verilmektedir. 1750'de bu göç eden Kıpçak Kırgızlarını geri vermesini Kaşgar hanından Kalmuk hanı istemesine rağmen reddedilmiştir. 1864'de Candıralı Kalpakovski Isık Köl'e geldiğinde Çin'e bağlı olan Çerik Kırgızlarının beyi Turdake'den Ruslara geçmelerini istemiştir. Fakat kötü hava şartları yüzünden geçitlerin kapanmasından dolayı Rus askerleri gelememiştir. Moğolistan'da yaşayan binlerce Kırgız ailesinin 1916'da Çin'e sığındığı bilinmektedir. Fakat onların nereye yerleştikleri hakkında bilgi yoktur. 1916'da Çin'e gidenler hakkında onları gören Kaşgarlı tüccarların anlattıklarına göre Tibet'te en az 30-40 bin Kırgız ailesi bulunmaktadır. Buradaki Kırgızlar, dilini muhafaza eden, Arap harflerini kullanmayan, Şamanizme inanan insanlardır. Buldukları yerlerin, Koton şehrinin doğusu ve Suncu ile Çerçen şehirlerinin batısındaki dağlar olduğu söylenmektedir. Hayvanları bol ve avcılıkları çok iyidir. Bu bilgide Tibet'te Moğol, Kırgız, Çin ve Hinduslar yaşamaktadır. Batı Çin'de göçebe olan 20.000, yerleşik olan 5000 ailelik bir Kırgız nüfusu vardır. Onlar Koton dağının eteklerinden başlayarak Yarkent, Kaşgar, Maral Başı, Kelpin ve Turfan şehirlerinin dağlarında yaşarlar. Boyları Teyit, Nayman, Kesek, Kıpçak, Karabağış, Çonbağış ve Çerik gibi Kırgız boylarıdır. Bunun dışında kalan İle nehrindeki 1000 aile Bugu, Sayak Kırgızlarıdır. Yerleşik hayata geçenler Kuşçu, Saruu, Muñduz, Noygut boylarıdır. Şaya ülkesindeki köylü Kırgızları kendilerinin

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

hangi boydan olduklarını bilmezler, sadece Kırgız olduklarını bilirler.¹⁰

Diğer bir kaynağa göre, Kırgız halkı Kızılsu, Wensu Pishan, Tekes ve Emin'deki birbirine yakından bağlı toplumlarda yaşar ve 2000 yılı aşkın bir süre önce ataları kuzey Çin'deki Yenisey Irmağının yukarı kesimlerinde göçebe bir hayat sürerdi. Altıncı yüzyılda bu insanlara "Xiagasi" denilirdi. Daha sonra Tang Hanedanlığı tarafından yönetildiler. 840 yılında Huihe halkını yenerek Xiagasi Hanlığını kurdular ve bir zamanlar etkileri çok uzaklara kadar yayıldı. Yedinci ve onuncu yüzyıllar arasında Han milleti ile sık sık alışverişte bulundular. Yuang ve Ming hanedanlıklarında Kırgız halkı Yenisey Irmağının yukarı kesimlerinden Tianshan Dağlarına taşındı ve bundan sonra hep orada yaşadılar. 14 Temmuz 1954'te Kızılsu Kırgız Özerk Bölgesi kuruldu.¹¹

Bütün bu bilgilerde Kırgızların bu bölgelerde çok önceden beri yaşadıkları ve hatta bazı kaynaklarda Kırgızların asıl merkezlerinin Doğu Türkistan toprakları olduğunun iddia edildiği görülmektedir. 1916 yılında yaşanan "Ürkün"¹² olayından sonra da Doğu Türkistan'a bir göçün olduğu fakat bu kaçanların büyük çoğunluğunun uzun yolda açlıktan ve soğuktan kırıldıkları, çok az bir kısmının buraya ulaşabildiği, ancak Sovyetler Birliği kurulduktan sonra yeniden topraklarına geri döndüğü de kaynaklarda yer alır.

Nüfus Dağılımı ve Kırgızların Yaşadıkları Bölgeler

Doğu Türkistan'da yaşayan Kırgızların nüfusu hakkında çeşitli kaynaklarda farklı rakamlara rastlanmaktadır. Çin politikasının, burada yaşayan halklara azınlık haklarının verilmemesi için sayılarının da dünyaya eksik olarak bildirilmesi de göz önüne alınacak olursa Doğu Türkistan Kırgızlarının tam olarak nüfuslarının ne olduğu hakkında güvenilir bir bilgiye sahip değiliz.

Hu Zhenhua, Çin'deki Kırgızların toplamının 1982 sayımlarına göre 114.000 olduğunu belirterek, bunların yüzde seksenine yakın bir kısmının Şincan (Şincang) Uygur Otonom Bölgesi Kızılsu Kırgız Otonom İlinde toplanmış durumda olduğunu, Otonom bölgenin güneyinde yer alan Wushe, Wensu, Baicheng, Hotan, Boshan, Shache, Yingjisha, Shufu, Taşkurgun Tacik Otonom İlçesi ve Kuzey Şincang'da bulunan Tekesi, Zhaosu, Xinyuan, Wenquan,

¹⁰ Belek Soltonoyev, Kızıl Kırgız Tarihi, Ala Too Dergisi, s. 105-106. Yazar bu bilgileri "Nastolny Slovar", Raboçee İzdatelstvo, Priboy, Lenizdat, 1926. str. 293. "Tibet", "Nastolny Slovar", Raboçee İzdatelstvo, Priboy, Lenizdat, 1926. str. 294. "Tibet" adlı kaynaktan aldığını belirtmektedir.

¹¹ The Kirgiz Nationality, www.en.chinabroadcast.cn/1702/2005-2-18/51@161516.htm

¹² Ürkün olayı hakkında geniş bilgi için bk. L.V. Lesnaya, 1916. cılkı Kırgızstandağı Kötörülüş, Bişkek, 1996.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Emin, Chabuer Xibo Otonom İlçesi, Urumçi, İli gibi ilçe ve şehirler ile Heilongjiang eyaletinin Fuyu ilçesinde de Kırgızların yaşadığını ifade eder.¹³

Matikeyev Kurmanalı, tarihte Kırgızların büyük bir kısmının Kakşaal ve Terek dağlarına yerleştiklerinden ve bu Kırgız vilayetinde 130.000 Kırgızın yaşadığından bahseder. Kurmanalı'ya göre Kuen-Lun dağının batısında 70-80 aile, Heilongjang bölgesinde 116 aile, Orkşar dağının eteklerinde 1500 Kırgız vardır ve Tekes, Kunduz, Kulca, Urumçi, Bayımbulak, Mongol Altayında ve Tibet'te de yaşamaktadırlar. Kurmanalı, Tarım nehrinin aşağısında ve Lobnor gölünün etrafında az sayıda Lobu halkı denilen bir halktan bahsederek bunların Kırgızlar ve Moğollardan ortaya çıktığını, gelenek ve göreneklerinde iki halkın da özelliklerini görmenin mümkün olduğunu ve bunların kendilerine Kırgız dediğini, daha çok Kırgızlara yakın olduğunu belirtir. Geçimlerini balık avı, avcılık ve halk hekimliği ile sağlarlar. Kurmanalı'nın anlatımına göre; "Kırgızlar Şincang'ın güneybatısında Tanrı dağları, Altay dağlarının eteklerinde yaşayıp genellikle geçimini hayvancılıkla geçirirler. Bu bölge Kızılsu Kırgız Otonom Vilayeti olarak adlandırılır. Başkenti Artuş şehridir. Kırgızlar günümüze kadar boylara bölünerek belli yerlerde yaşarlar. Kakşaal dağlarında Çerik, Kara Terek vadisinde ve Kızıl Oy'un etrafında Adigine boyu, Kulca, Turfan, Tekes, Künes'te ise Bugu, Sarbagış ve Solto boyları yaşamaktadır. Kuen-Lun'un batısında yaşayan Kırgızlar ise kendilerini boy adından değil, yaşadıkları yerin adını söyleyerek Sarıkollu, Pamirli Kırgız diye tanıtır. Tibet, Altay, Heilongjang'da yaşayanlar sadece Kırgız olduklarını söylerler. Onların nüfusu Kırgız vilayetinde yaşayan Kırgızların nüfusundan sayılmıyor. Bundan dolayı Çin'de yaşayan Kırgızların nüfusu 130.000 olarak geçmektedir. Bu bölgede yaşayan Kırgızlar da nüfusa katılırsa daha kalabalık olurlar. Şincandakiler dedelerinden beri buranın yerlileridir. 1916'daki Ürkün isyanında gelenler 1917 devrimi ve İkinci Dünya savaşı döneminde gelenler de burada yaşarlar. Boylar halinde yaşama sebeplerinden biri coğrafi zorluklar ve iletişimin zor olduğundandır."¹⁴

Çinli araştırmacılar Du Runkun ve Go Binyang ise 1980'deki istatistiklere bakarak Kırgızların nüfusunun 109.000 olduğunu, bunların yüzde sekseninin güney Şincan'daki Kızılsu Kırgız Otonom Bölgesinin Artuş, Uluçat, Akçiy, Aktoo gibi dört bölgede yaşadıklarını, kalan kısmının Tanrı dağlarının güney ve kuzeyindeki Aksuu, Aksuköönö şehirlerinde Bay, Üçturpan, Yarken, Yangısar, Taşkorgon, Tekes, Mongulkürö, Dörbölcün gibi bölgelerde yaşadıklarını, Heilongjang'ın Fu-yu bölgesinde de Kırgızların

¹³ Muhammed Hu Zhenhua, age., s. 1.

¹⁴ Matikeyev Kurmanalı, Şincandığı Kırgızdar, Ala Too, s. 151-153.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

olduğunu belirtirler. Runkun ve Binyang'ın vermiş olduğu bilgilere göre Kırgızların yaşadıkları bölgeler ve nüfusları ise şu şekilde bir dağılım göstermektedir; Aksu bölgesindeki Köne şehrine bağlı Kırgız köyünde 4000, Aksu bölgesindeki Üçturpan şehrine bağlı Camansu Kırgız köyünde 3500, Kaşgar bölgesinde Taşkorgan Tacik Özerk bölgesine bağlı Guma şehrinin Könkır Kırgız köyünde 800, İle Kazak Özerk bölgesi Mongul Küre şehrine bağlı Şatı Kırgız köyünde 3500, aynı bölgenin Tekes şehrine bağlı Kökterek Kırgız köyünde 7000, ayrıca İle Kazak Özerk bölgesinin değişik şehirlerinde dağınık olarak 8000 civarında Kırgız yaşamaktadır.¹⁵

Başka bir kaynağa göre ise Kırgızların nüfusu 143.500'dür ve yüzde 80'i Şincang Uygur Özerk Bölgesinin güneybatı bölümündeki Kızılsu Kırgız Özerk Bölgesinde yaşar. Geri kalanı ise yakında bulunan Wushi (Uqturpan), Aksu, Shache (Yarkant), Yingisar, Taşkorgan ve kuzey Şincang'daki Gonliu, Pishan (Guma) ve Tekes, Zhaosu (Monggolkure), Emin (Dorbiljin), Bole (Bortala), Jinghe (Jing)'de yaşar. Ataları 200 yıldan fazla bir süre önce Kuzeydoğu Çin'e göç etmiş olan birkaç yüz Kırgız da şu anda Heilongjiang Eyaleti, Fuyu kazasındaki Wujiazi köyünde yaşamaktadır.¹⁶

Mehmet Saray ise Bugün Doğu Türkistan'da 40 milyon civarında nüfusun yaşadığını ve bu etnik yapı içerisinde Kırgızların nüfusunun 850.000 olduğunu iddia etmektedir.¹⁷ Bütün bu verilerden yola çıkarak Kırgızların nüfusu hakkında güvenilir ve doğru bir sonuca ulaşmanın zor olduğu görülmektedir. Ama yaklaşık olarak nüfusun 150.000 civarında olduğunu söylemek mümkündür.

Doğu Türkistan Kırgızlarında Dil ve Edebiyat

Kırgızların büyük bir kısmı iletişim dili olarak başta Kırgızca'yı kullanırlar. Uygurlar veya Kazaklarla birlikte karışık olarak yaşayan Kırgızlar ise Uygurca ve Kazakçayı da konuşurlar. Doğu Türkistan'ın Emin ilçesindeki Dalengtuerqeng civarındaki Kırgızların dili genelde Kazakçadır. Daha önceki dini inançları olan Lamaizmin etkisiyle dillerinde Moğolca sözcükler oldukça fazladır. Aketao ilçesi yakınlarındakiler uzun süreden beri Uygurlarla birlikte yaşadıklarından dilleri Uygurcaya benzemektedir. Aketao ilçesinin Quytage'de yaşayan "Dağlılar"ın dilleri de temelde Uygurcaya benzer fakat kendi dillerinin bazı özelliklerini de muhafaza etmişlerdir. Heilongjiang eyaletinin Fuyu ilçesinde yaşayan Kırgızların dili ile Şincan Uygur Otonom Bölgesindeki Kırgızların

¹⁵ Du Runkun, Go Binyang, Kitay İzildöölöründöğü Kırgız Tarihi, Kırgızdardın Tüpkü Konuşu cana Alardın Batışka Köçüşü, Kırgız Bilim Akademisi Arşivi, M 2, 1005.

¹⁶ The Kirghiz in China, www. measuroo.com/eth.K/Kirghiz.php ve www. en.wikipedia.org/wiki/Kirghiz

¹⁷ Mehmet Saray, Doğu Türkistan Türkleri Tarihi, İstanbul, 1998, s. 24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

dilleri arasındaki fark oldukça fazladır. Fuyu'daki Kırgızların dilleri temelde Hakasça ile benzerlik göstermektedir ve Klasik Kırgızcanın pek çok özelliklerini korumuştur, fakat bu dili konuşanların sadece orta yaşın üstündekiler olduğu söylenebilir. Genelde ortak kullanılan dil Moğolca ve Çince'dir.

Kırgızca Altay dilleri ailesinin Türkçe konuşulan grubuna dâhildir. Bu gruba dâhil olup da Çin'de konuşulan lehçeler, Uygurca, Kazakça, Özbekçe, Tatarca, Salarca, Yuguca (Sarı Uygurca-Batı Yugurları), Tuvaca ve Heilongjiang eyaletindeki Kırgızcadır. Kırgızca ile aynı milletin dillerindeki sesleri arasında çok net bir ilişki vardır. Aynı sözcük köklerinden gelen pek çok sözcük vardır. Gramer açısından ise büyük bir kısmı gramatik yapı ve gramatik kategori açısından benzerlik gösterir. Cümle kurma kuralları ve anlatım temelleri de aynıdır. Fakat Kırgızcanın kendine özgü bazı özellikleri de mevcuttur. Gramer bakımından diğer Türk dillerinde bulunmayan "ele"(yalnız, sadece) yardımcı fiili; geçmişte olumsuzluk bildiren "elek" yardımcı fiili; geçmişte bir fiilin birçok kez tekrarlandığını belirten -çu/-çü; fiillere eklenen olumsuzluk eki -ıg'dan başka -oo/öö/uu/üü de vardır. Söz hazinesi bakımından hayvancılıkla ilgili sözcükler oldukça fazladır. Alıntı kelimelerin kullanımı açısından Arapça ve Farsça sözcükler, Uygurca ve Özbekçeyle karşılaştırıldığında oldukça azdır.

Şincan'daki Kırgız şivelerinin gruplara ayrılışı ile tarihte Kırgızların kabilelere ayrılışı arasında belli bir ilişki vardır. Kırgızlar geçmişte Baertekeleke (Dış Kabile) ya da Otuzoğul ve Yıqikeleke (İç Kabile) veya Onoğul olmak üzere başlıca iki gruba ayrılıyordu. Baertekeleke kabilesi de kendi arasında Saole (Sol Kanat), Ong (Sağ Kanat) olmak üzere 2 kısma ayrılır ve bu iki kol Chongbaeshı, Kuçü, Mengshezi, Ketayi, Basızı, Qielike, Salebaeke, Buwu, Mengguledaoer, Menggushı, Sayake, Adigenai, Taayi, Jiaoushi, Saoletao gibi büyük ve küçük kabilelere ayrılır. Yıqikelekeler ise Kepuqiake, Nayman, Jicaike, Taiyite gibi kabile ve çeşitli boylara ayrılır. Baertekeleke kabilelerinin büyük bir kısmı Şincan'ın Kızılsu ırmağının kuzey bölgesinde, Yıqikeleke kabileleri ise Kızılsu ırmağının güney bölgesinde yaşarlar. Kırgızca böylelikle kuzey ve güney şiveleri olmak üzere iki kola ayrılır. Bu iki şive de genellikle Kızılsu ırmağı civarında konuşulmaktadır. Kuzey şivesini konuşan nüfus ve bölge Güney şivesini konuşan nüfustan ve bölgeden daha fazladır ve Kırgız dili ve edebiyatı Kuzey şivesinin temelleri üzerinde gelişmiştir.¹⁸

Kırgızlar XIX. yy. dan önce kendi alfabelerini kullanmışlar, İslam dinine inandıktan sonra Arap harflerini kullanmaya, kendi

¹⁸ Hu Zhenhua, age., s. 2.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

dillerini de bu alfabe ile ifade etmeye başlamışlardır. XX. yy. ın 30'lu ve 40'lı yıllarında Kırgızlar temelde düzenli olarak Çağatayca'yı kullanmışlardır. Kurtuluştan sonra parti ve hükümetin önem vermesi sayesinde 1954 yılında Standart Kırgız Edebiyatı Planı oluşturulmuştur. Bu alfabe Çin Kırgızlarının resmi yazı sistemi haline getirilmiştir. Parti ve Çin hükümeti Kırgız dilinin kullanımının gelişmesine çok önem vermiştir. Bu doğrultuda Kırgızların yaşadıkları bölge, özellikle Şincan Uygur Otonom Bölgesi Aksu Kırgız Otonom İli içindeki Kırgızcanın yazı dilinin önemli hale getirilmesi partinin önemli milliyet politikalarından biri olmuştur. Kırgızca o dönemde Kırgız milletinin önemli iletişim aracıdır, sosyalizmin halka benimsetilmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Günümüzde Kızılsu Kırgız Otonom İlinde yönetim makamları Kırgızca'yı kullanmaktadır. Şincan Halk Radyosu her gün Kırgızca yayın yapmaktadır. Kızılsu'nun başkenti Artuş ve Wuqia, Aheqi ilçesinde de televizyon kanalı kurulmuştur. Aketao ilçesinde de televizyon yayın aktarma istasyonu kurulmuştur. Buradan her gün Kırgızca programlar yayınlanmaktadır. Şincan Eğitim Yayınevinde Kırgızca Editörlük Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurul Kırgızların özellikle ilk ve ortaokullarında kullanılan kitapları derlemektedir. Şincan'ın diğer bazı bölgelerinde bulunan okullarda, özellikle ilk ve ortaokullarda yaygın olarak kullanılan dil ile ilgili eğitim faaliyetleri düzenlemektedir. Urumçi kentinde kurulan Kırgız Yayınevi, Şincan Kırgız Edebiyatı (iki ayda bir sayı) ve Dil ve Tercüme adında iki yayın çıkarmaktadır. Kızılsu Kırgız Otonom İlinde Kırgızca Yayınevi de kurulmuştur. Diğer taraftan Kırgızca "Kızılsu Gazetesi" de devamlı olarak yayınlanmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana merkezi hükümetin ilgili birimleri Kırgız dili ekibini birçok kere ziyaret etmiş, Merkezi Milliyetler Enstitüsünde Kırgız Dili Bölümü açılmış, burada Kırgız dili alanında insan gücü yetiştirilmeye başlanmıştır. Kırgızcanın gelişimi bununla da kalmamış, Kırgızcanın kullanım alanı da genişletilmiştir.¹⁹

Doğu Türkistan Kırgızlarının sözlü geleneği çok çeşitli ve zengindir. Şiirler, masallar, atasözleri, bilmece, tekerlemeler gibi halk biliminin örnekleri oldukça fazladır ve nesilden nesile geçerek günümüzde de devam etmektedir. Tarihi olayların sonucunda peş peşe ortaya çıkan eserler halkın düşüncesinin ürünüdür. Bu eserlerde insan hayatı, tarihi, sevgisi, nefreti anlatılır. Onların kökleri çok derinlerdedir ama şu anda Kırgız halkının edebi mirasında büyük bir yer teşkil etmektedir. Kırgız halk bilimi ürünleri arasında Manas destanı en meşhurdur. Dinleyicisinin çokluğu bakımından Manas destanı diğerleriyle kıyaslanamaz.

¹⁹ Hu Zhenhua, age., s. 3.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Manas destanı sadece Çin'deki Kırgızlarda değil günümüz Kırgızistan'ında ve Afganistan Kırgızlarında da bulunmaktadır. Kırgızistan'daki Manas 3 bölümden oluşur, Doğu Türkistan'daki Kırgızların Manas'ı ise 8 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; Manas, Semetey, Seytek, Kenenim, Seyit, Asılbaça-Bekbaça, Sambilek, Çigitey. Ak-Çiy bölgesindeki Manasçıların içinden Cusup Mamay en ünlüsüdür. Mamay, 200.000'den fazla satırı ezbere icra eder.

Manas sadece edebi miras değil, ansiklopedi gibidir. Bu metin, üzerinde dil incelemeleri yapılması için zengin bir kaynak durumundadır. Destanda arkaik sözler ve gramer şekilleri olduğu gibi korunmuştur. Destanda tarihi bilgiler de verilir. Kırgızlar eski zamanlarda Yenisey kıyılarında yaşamışsa da destanda onların Orta Asya'ya göçü anlatılmaktadır. Destanın türüne bakıldığında Enesay (Künös), Barköl (Altay, Tanrı dağları), At-Başı (Narın), Samarkand (Talas), Urumçi (Dobançin), Karaşaar (Korla, Kuçar), Bay (Ak-Suu), Kaşgar (Uluu-Çat), Sımkana (Erkeçtam), Ancıyan, Kokon, Talas gibi coğrafi isimler ve yönler görülebilir. Manas'ta İslamın ve Şamanizmin etkileri görülmektedir.²⁰

Doğu Türkistan Kırgızları, Manas destanının yanında Canış Bayış, Kurmanbek, Kococaş ve diğer Kırgız destanlarını sözlü olarak yaşatmaktadırlar. Kazıbek destanını ve Moldo Kılıç'ın şiirlerini ezbere bilirler. Gençler arasında Ala Too şarkılarından oluşan bir kitap serisine çok değer verirler. Şincang'daki Kırgızlar edebi kitapları severek okurlar ve bunlara ihtiyaç duyarlar. Onların eline geçen her edebi kitap elden ele dolaşarak köylerdeki gençler tarafından okunur. Kırgızistan ve Çin'in arasındaki dostluk ilişkilerinin gelişmesi Çin'e gidip gelenlerin çoğalması, oradaki Kırgızlara, Kırgız yazarları hakkında bilgilerin iletilmesine daha uygun şartlar oluşturmaktadır. Bundan dolayı onlar Uygur, Çin şairleri, yazarları ile birlikte Kırgız, Kazak, Rus yazarlarının eserlerini de okurlar. Ayrıca Cengiz Aytmatov, T. Kasımbekov, T. Sıdıkbekov, A. Osmonov'un eserlerine değer verirler. Şu anda Kırgız gençleri ilme ve edebiyata yönelmektedir. Yerel gazetelerde yayınlanan şiirler, hikâyeler okunmaktadır. Kırgızlar müzikal enstrümanlar çalar. Meşhur çalgıları, üç telli bir ut olan komuzdur. Çocuk yaştan itibaren tüm Kırgızlar bunu çalabilir. Şarkıları, halkın kızgınlığını, sevincini, acısını ve kayıplarını ifade eder. Kırgızların şarkı, ninni, düğün marşı, bir misafire veda ezgisi, sürüler ve diğerleri için şarkı gelenekleri vardır. Şincan'daki Kırgızların arasında Matay İsa, Turdahun Aysa, Düşökan Seyit ve Kaliça gibi yerli sanatçılar meşhurdurlar. Bunun yanında R. Abdıkadırov, A. Kerimbayev, İ. Amanbayev, C. Şamşiyev,

²⁰ Remi Dor, Hu Zhenhua, Ala Too, Kırgız Ruhü-"Manas", Bişkek, 1995, s. 191-197.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

M. Ömürkanova, A. Ogombayev, M. Bayetov gibi Kırgız sanatçılarının şarkıları ve ezgileri çok sevilir.²¹

Kırgızlar yaklaşık elli senedir gazete, dergi, radyo ve televizyon yayını yapmaktadır. “Tyan-Şan”, “Tarım”, “El Ooz Adabiyatı”, “Uluu-Çat Adabiyatı”, “Kızıl-Suu Adabiyatı”, “Şincang Kırgız Adabiyatı”, “Kemre-Too Dergisi”, “Şincang Geziti” ve “El Geziti” adlı gazete ve dergiler Doğu Türkistan Kırgızlarının çıkarmış olduğu belli başlı gazete ve dergilerdir. Bunun yanında “Şaymaran”, “Kırgız El Dastanları”, “Kırgız El Comoktoru”, “Toltoy”, “Bağış”, “Kurmanbek”, “Kococaş”, “Er Töştük”, “Kırgız El Makal Lakaptarı” ve “Tabışmaktar” adlı kitaplar da yayımlanmıştır. Zaman zaman bunların yayınlanmasında bazı yasaklarla karşılaşmalar da Kırgızlar bu edebi miraslarını korumayı başaramışlardır.

Sosyo-Ekonomik Şartlar²²

Kırgızlar cesaretleri, yiğitlikleri ve vatanseverlikleri ile modern Çin’in yabancı saldırılarına karşı savunmasında önemli bir rol oynamışlardır. Kırgızlar ve Kazaklar, Dzungaria ve Büyük ve Küçük Khajawa asileri tarafından çıkarılan isyanların bastırılması girişimlerinde Qing hükümetine yardımcı olmuşlardır. 1864’de isyankar Yukub Beg’in saldırılarına karşı direnmişler ve Qing orduları Yukub Beg’in ordusuyla savaşmaya güney Şincan’a geldiklerinde onlara yardım etmişlerdir.

Ancak, “sınır güvenliği” bahanesiyle, 1944’te Guomintang rejimi²³, Kırgız çobanlarını rızklarından mahrum bırakarak birçok kırsal alanın kapatılmasını emretmiştir. Sonuç olarak, bugün Taşkorgan Tajik Kazası olarak bilinen ve Aktoo bölgesinin bir parçası olan yerde Puli Devrimi patlak vermiştir. Bu devrim, İli, Tacheng ve Altay’daki başkaldırıyla birlikte Şincan’daki Guomintang yönetimini sarsmıştır. 7000’den fazla insan Puli Devriminde yer almıştır ve bunların çoğu Kırgızlar, Tacikistanlılar ve Uygurlar olmuştur.

1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulmadan önce Kırgızlar başlıca gelirlerini, tamamen doğanın merhametinde olan, hayvancılıktan sağlıyorlardı. Nüfusun yaklaşık yüzde 15’i çiftçilikle uğraşıyordu ve çiftçilik saban ve gübre uygulaması olmadan kesip yakma metodu gibi çok ilkel yöntemlerle yapılıyordu. El sanatları

²¹ Matikeyev Kurmanalı, Şincandığı Kırgızdar, Ala Too, s. 153.

²² <http://www.xjx.cc/english/shouye/nationalities.htm>

²³ Çin’in devrimci savaşının biçimlenmesinde rol oynayan önemli siyasal güçlerden biridir. Guomintang’ın kurucularından Dr. Sun Yat-Sen, hanedanlığa karşı cumhuriyetçi düşünceleri benimser ve 1894’te Çin-Japon savaşında Çin’in yenilmesi karşısında devrimin koşullarının oluştuğu düşüncesiyle Cumhuriyetçi bir örgüt kurar. “Çin’in Yeniden Doğuşu Derneği” adını alan bu örgüt, hanedanlığa karşı silahlı ayaklanmalar düzenler. Guomintang bu gelişmeden doğan bir örgütlenme olur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

endüstrisi gelişmemişti ve sadece evde yapılan bir iş olarak kalmıştı. At giysileri, halılar, çuha elbiseler, kürk şapkalar yapan ve yün dokuyan atölyeler vardı. Mutfak aletleri, bıçaklar, çay, tütün ve iğneler hayvanlar veya hayvansal ürünler karşılığında alınmak zorundaydı. Avcılık ise başka bir yan uğraştı.

Bu uzun süreli feodal ataerkil sistem Kırgızların ekonomik hayatında derin bir etki bırakmıştır. 1949'dan önce nüfusun % 10'u çiftlik hayvanlarının % 70'ine sahipti. Birçok çoban ya çok az evcil hayvana sahipti ya da hiç hayvanları yoktu ve sürü sahipleri ve çiftlik sahipleri için çalışmak zorundaydılar. Bir erkek kiralandığında, tüm ailesi yiyecek ve giyeceğin yanında yılda sadece iki veya üç koyun karşılığında sürü sahibi için evcil hayvanları otlatmak, inekleri sağlamak, yün kırmak, dokuma yapmak ve yemek pişirmek zorundaydı.

Çiftlik arazisinde, mülk sahibi sınıfı, işgücü kiralama, arazi ve su kiralama ve tefecilik yoluyla yoksul köylüleri yağmalamıştır. Dini liderler tarafından yapılan istismarlar da şiddetliydi. İslamî din adamlarının sahip olduğu toprakların köylüler tarafından karşılıksız olarak işlenmesi gerekiyordu ve kesilen vergiler de ortalama bir köylünün yıllık gelirinin % 20'sini oluşturuyordu.

O zamanki Kırgız kabile organizasyonu şöyleydi: bir ana kabilede birçok alt kabileler vardı ve bunların mutlaka aynı yerde çalışması gerekmezdi; her bir alt-kabile birçok "ayinle" veya klandan oluşurdu; beşten ona kadar aileden oluşan bir "ayinle" hem bir üretim birimi hem de geleneksel bir sosyal organizasyondur; "ayinle" nin içinde "karşılıklı klan yardımlaşması" kisvesi altında istismar ilişkileri vardı.

Kabileler arasındaki bağ çok gevşekti ve genellikle bağımlılık ilişkileri yoktu. Kabilelerin başkanları, genellikle büyük sürülerin sahipleri, belli bir derecede siyasi gücü ellerinde tutarlardı. Çin hanedanlıklarının yöneticileri tarih boyunca kabileler arasındaki anlaşmazlıkları hızlandırmak ve kötüleştirmek için uğraşmışlardır.

1949 yılında Uyguristan'ı aldıktan hemen sonra Çin hükümeti İli Kazak Bölgesi, Kızılsu Kırgız Bölgesi, Bayingholin Moğol Bölgesi, Xihanzi Hui Bölgesi gibi bazı etnik bölgeler, kazalar ve köyler kurdu ancak bu bölgelerde yaşayan nüfusun önemli bir kısmını Uygurlar ve başka etnik gruplar oluşturuyordu. Bu tür sosyal yapılar farklı etnik gruplar arasındaki farklılıkları ön plana çıkardı, yüzyıllık uyumlu birliğe zarar getirdi ve Uyguristan'da yaşayan Han olmayan farklı halklar arasında etnik çatışma ve hatta nefret yarattı.²⁴

Etnik azınlıkların eğitimine, program geliştirme, fon temini, öğretmen yetiştirme gibi düzenleme ve destek önceliği verilmiştir.

²⁴ <http://www.taklamakan.org/erkin/ud/erkin348.htm>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Kırsal alanlardaki etnik azınlıkların önceki eğitim durumlarını değiştirmek amacıyla, yatılı okulların kurulmasına büyük miktarda fon harcanır, yatılı okullarda, ortaokullarda, politeknik okullarda, yüksek okul ve üniversitelerdeki özellikle yoksul öğrenciler için bağışlar mevcuttur. 2002 yılında örneğin, 12 milyon yen tutarında bedava ders kitabı ve 30 milyon yen tutarında bağış bu tür yatılı okullarda verilmiştir. Etnik azınlıkların karışık toplumlar halinde yaşadıkları Hotan, Kashi ve Aksu ve Kırgız Kızılsu Özerk Bölgesindeki zorunlu eğitim dönemi kapsamındaki ilkokul ve ortaokul öğrencileri ücretsiz eğitime tabidir.²⁵

Doğu Türkistan Kırgızlarında Gelenek ve Gündelik Yaşam²⁶

18. yüzyılın ilk yarısında Şincan'da yaşayan Kırgızların çoğu İslam'a inanırdı. Şincan'daki Emin (Dorbiljin) kazası ve Heilongjiang'ın Fuyu kazasında yaşayanlar Moğollardan etkilenerek Lamaizmi benimserlerken bazı Şamanist mirasları da bırakmadılar; örneğin, Şamanist "tanrılar" kurban törenlerinde veya hastalıklarda davet edilirdi ve Şamanist Yılan Tanrısına ibadet edilirdi. Kırgızların hayatı hala hayvancılıkla yakından ilgilidir; tüm giyecek, yiyecek ve yaşam yerleri göçebeliliğin özelliklerini belirgin bir şekilde taşır.

Erkekler dantellerle süslenmiş yuvarlak yakalı gömlekler, üzerine de koyun derisi bir ceket veya mavi yakasız uzun kumaştan cüppe giyerler. Bazıları kolları siyah püsküllü deve yünü kumaşlar giyerler. Normalde bele ham deri bir kemer takılır ve bu kemere bir bıçak ve ateş yakmak için bir çakmaktaşı takılıdır. Bazı önden düğmeli dik yakalı spor ceketler giyer. Bol pantolonlar ve uzun botlar giyerler. Karakteristik bir Kırgız ayakkabısı ham deriden yapılmıştır. Yıl boyunca tüm erkekler, genç veya yaşlı, yüksek, kare tepesi olan hayvan derisiyle kaplı yeşil, mor, mavi veya siyah renkte, yuvarlak, fitilli kadifeden kepler veya kenarları kıvrık çuha şapka giyerler. Hayvan derisi şapkanın içi siyah kadifeyle çevrelenmiştir.

Kırgız kadınları gümüş düğmeli, bol yakasız ceketler giyerler. Uzun, pilili eteklerin kenarında kürk bulunur. Bazıları alt kısmı pilili etekten oluşan elbiseler ve üzerine siyah yelek giyerler. Genç kadınlar kırmızı elbise ve etekleri, kırmızı kadife yuvarlak kepleri veya inciler, püsküller ve tüylerle süslenmiş kırmızı lutr derisi şapkaları severler. Genç kadınlar kırmızı veya yeşil şalları tercih ederken yaşlılar beyaz eşarpları tercih ederler. Bazı kadınların uzun botları nakış işlemelidir. Evlenmemiş kızlar saçlarını birçok yerden örürler ve bu örgüler evlendikten sonra ikiye iner. Atkuyruğu yapılan saçlar gümüş zincirlerle veya incilere bağlı sikke veya anahtarlarla süslenir.

²⁵ http://kcm.co.kr/bethany_eng/a_code/china5.html

²⁶ http://www.kashi.gov.cn/english/context/nationality_kr.htm

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Bilezikler, küpeler, kolyeler ve yüzükler gümüştendir. Bazı bölgelerdeki kızlar gövdelerine modeller işli gümüş parçalar takarlar.

Fakir Kırgız çobanlarının yiyeceği hayvan ürünleri, lahana, soğan ve patatesten oluşur. Keçi sütü, yoğurt ve sütlü ve tuzlu çay içerler. Zengin çobanlar ise inek sütü içer, bonfile, kuzu eti, at ve deve eti, buğday unu ve pilav yerler. Kurutulmuş koyun veya sığır midelerinde tereyağı saklarlar. Tüm sofraya takımı ahşaptandır.

Çadırlar çuhadan yapılmıştır ve genellikle kare şeklinde ve sarı söğüt kazıklarla çevrilidir. Çadırın iskeleti önce çim yığını ile sonra bir metre karelik çuhadan tepcamı ile kaplanır ve buna sökülüp takılabilir bir çuha örtü eklenir. Çadır, güçlü rüzgâr ve fırtınalara karşı dayanıklı olması için kalın halatlarla monte edilir. Göçebe Kırgızlar yazları ırmak kenarlarındaki ovalarda yaşar, kışları ise dağ yamaçlarına taşınırlar. Yerleşik Kırgızlar ise çoğunlukla, pencere ve tepcamlı, düz çatılı, kare, kerpiçten evlerde yaşarlar.

Kırgız ailelerinde genellikle ebeveynleriyle yaşayan evli oğullardan oluşan üç nesil bulunur. Evlilik, bazen doğumdan bile önce, ebeveynler tarafından ayarlanırdı- buna “beşik kertmesi” denilirdi. Geleneksel arkadaşlık, damadın ailesinin et ile gelinin ailesini ziyaretiyle başlar. Gelinin akrabaları, çifti çadırın önündeki kazıklara bağlar. Ancak damadın babası ve erkek kardeşleri “merhamet” dilediklerinde ve hediyeler sunduklarında serbest bırakılırlar. Evliliğe bir imam başkanlık eder ve imam, iyi günde ve kötü günde ve sonsuza dek birlikte olmaları için bir dilek olarak, bir keki ikiye bölüp, bu parçaları tuzlu suya batırıp gelin ve damadın ağzına koyar. Sonra damat gelini ve hediyelerini kendi evine götürür.

Evde belirgin bir iş bölümü vardır: erkekler atları ve sığırları güder, çim biçer, odun keser ve ağır ev işleri yaparlar; kadınlar ise, koyunları sağar, kırpar, kuzuları doğurtur, hayvan ürünlerini işler ve ev işleriyle uğraşırlar. Özgürleşmeden önce, ailede erkek egemendi ve tüm miras ve mülk dağılımına erkek karar verirdi. Erkek çocuk evlenince, genellikle en genç erkek çocuktan kalan, aile mülkünden bir bölüm verilirdi. Kadınların miras hakkı yoktu. Çocuğu olmayan bir erkeğin mirasını yakın akrabaları alırdı. Bir cenaze olduğunda tüm akrabalar ve dostlar siyah elbiseler giyer siyah eşarplar takarlar.

Kırgızlar çok misafirperverdirler ve merasimi severler. İster arkadaş ister bir yabancı olsun, her ziyaretçi- kuzu eti, sütlaç ve dilim etli erişte ile- en iyi şekilde ağırlanır. Koyunun kafasından çıkarılan eti ikram etmek misafir için en yüksek saygı gösterme biçimidir. Masada, misafire öncelikle kuyruk yağı, kürek kemiği eti sonra da kelle eti ikram edilir. Misafir bu arada, kendi saygısını göstermek için, kendine ikram edilenlerden birazını yemek masasındaki kadınlara ve çocuklara verir. Göç eden herhangi birine, eski ve yeni komşuları tarafından veda ve hoş geldin eğlencesi yapılır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Kırgız takviminde, Han halkının gibi, yıllar; fare, öküz, tavşan, balık, yılan, at, koyun, tilki, tavuk, köpek ve domuz olarak adlandırılır. Yeni ayın ortaya çıkışı, yılın ilk ayının gelişine işaret eder, 12 ay bir yılı oluşturur ve 12 yıl bir devredir. Yılın ilk ayının başında Kırgızlar Bahar Festivaline benzer bir bayram kutlarlar. Aynı zamanda İslamî bayramlar da vardır. Belli başlı bayramlarda ve yaz gecelerinde gençler ve yaşlılar, kadınlar ve erkekler, kutlamalar için kırsal alanlarda bir araya gelirler ve burada şarkı söyler, dans eder, türkü söyler, hikâyeler anlatır ve oyunlar oynarlar. Bu oyunlar arasında at sırtında başsız koyunu kapmaca, güreş, at yarışı, at üstünde güreş, yarış atlarından nesnelere yakalama, at sırtında atış yapma, halat çekme ve salıncakta sallanma gibi oyunlar vardır.

Kırgızlar meşhur şarkıcı ve dansçılardır. Zengin içerikli şarkılar lirik, destan ve halk türkülerinden oluşur. “Manas” destanı, eski Kırgızları incelemek için neredeyse bir ansiklopedi niteliğindedir. Bu destanda Kırgızların Dzungaria soylularının yağmalarına karşı direnmedeki cesaret ve yiğitliklerinin ve özgürlük özlemlerinin tasvir edildiği 200.000 şiir vardır. Aynı zamanda o zamanki Kırgız alışkanlıklarının, geleneklerinin ve fikirlerinin de bir aynası olması açısından önemli bir belgedir.

At takımları, mezar taşları ve binalarda kullanılan Kırgız resimleri ve oymalarında hayvan boynuzu motifi ön plandadır. Kırgızlar parlak kırmızı, beyaz ve mavi renkleri severler. Bu yüzden dekoratif sanatları da her zaman parlak renkler, göz zevkine hitap eden ferahlık ve canlılık içerir.

Hem nişanlar hem de düğünlerde Kırgızlar resmi tören yapar. Düğünler oyunların oynandığı, at yarışlarının yapıldığı, güreş yapılan, şarkılar söylenen ve dans edilen kutlama zamanlarıdır. Bu olaylarda birinci gelenlere ödüller verilir. Gelin düğünden sonra çeyizini alır ve kocası ile birlikte yaşamaya gider. Çinlilerin Bahar Festivalini kutladıkları şekilde Kırgızlar da Noloz Festivalini kutlarlar. Baktıkları hayvanların etini, yetiştirdikleri lahana, soğan ve patatesleri yerler. İçecek olarak keçi sütü, yoğurt ve sütlü ve tuzlu çay içerler.

Tursun Cumalı'ya göre Çin'de yaşayan Kırgızlar bugünkü yaşadıkları yerlere Kalmuklar tarafından zorla göç ettirilmişlerdir. Kırgızları hâkimiyeti altına alan Kalmuklar onları Çin'in Tarbagatay bölgesindeki Dörbiljin şehrine bağlı Orkşar köyüne yerleştirmişlerdir ve köle, işçi ve çoban olarak kullanmışlardır. Kalmuklar Kırgızları ölüm, evlenme ve değişik örf, adet ve merasimlerine katılmaya zorluyor ve kendi örf ve adetlerini de Kalmukların örf ve adetlerine uygun olarak yapmaları için baskı uyguluyorlardı. Bu yüzden uzun süre bu baskı altında yaşayan Kırgızlar, Kalmukların dediklerini yapmak ve onların geleneklerini uygulamak zorunda kalmışlardır. Ancak uzun süre birlikte yaşama ve Kalmukların geleneklerine uyma,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

bu iki millet arasında barışın doğmasına sebep olmuş, aralarında kız alış verişi başlamış ve örf ve adetler bakımından aralarındaki farklılıklar azalmıştır. Kalmuklar Kırgızları kendi bölgelerine yerleştirdikten sonra yeni doğan çocuklara Kalmukça isimler vermişlerdir. Bu nedenle de bu bölgede yaşayan Kırgızların arasında Kalmukça isimlere sıkça rastlamak mümkündür.²⁷

Doğu Türkistan Kırgızlarının Halk Kültürü Metinlerinden Örnekler

Atasözleri

Er aylanıp elin tabat, at aylanıp mamısın tabat. “Yiğit dönüp dolaşıp halkını bulur, at dönüp dolaşıp kazığını bulur.”

Köpölök gülün, bülbül ünün sığınat; tulpar cemin, er cigit cerin sığınat. “Kelebek çiçeğini, bülbül sesini özler; tulpar yemini er yiğit toprağını özler.”

Bileği coon birdi ceñet, bilimi köp miñdi ceñet. “Bileği kalın olan biri yener, bilimi çok olan bini yener.”

Baatır kol baştayt ar cerde, çeçen söz baştayt tar cerde. “Kahraman, ordunun başı olur her yerde; söz ustası söz bulur dar yerde.”

Kulalıça salpaktap miñ cıl ömür sürgönçö, barçınday asmanga çalkıp bir cıl ömür sür. “Kulalı gibi sallanıp bin yıl yaşamaktansa, barçın gibi gökyüzünde süzülüp bir yıl yaşa.”

Muzaosunda korkkon ögüzünö çeyin korkot. “Buzağı iken korkan, öküz olana kadar korkar.”

Adaşkandın aybı cok, kaytıp üyrün tapkan soñ; iyiliklin keçi cok, maksatına cetken soñ. “Hata yapanın günahı olmaz, dönüp doğruyu bulduktan sonra; başarının geçi olmaz, maksadına ulaştıktan sonra.”

Mal cardılığı cardılık emes, baş cardılığı cardılık. “Mal fakirliği fakirlik değil, akıl eksikliği fakirliktir.”

Öz oozu menen çaynabagan aşka carıbayt, öz tili menen süylöböğön sözgö carıbayt. “Kendi ağzı ile çiğnemeyene aş yaramaz, kendi dili ile söylemeyene söz yaramaz.”

Biröönö oro kazsañ keñ kaz, özüñ birge catasıñ. “Başkasına çukur kazarsan geniş kaz, kendin birlikte yatarsın.”

Biröönün ördögün ceseñ kaz bayla, malın ceseñ bere turgan kız şayla. “Birinin ördeğini yersen kaz bağla, malını yersen verecek kız hazırla.”

²⁷ C. Asanahoğlu, Kıtay İzildöölöründöğü Kırgız Tarihi, Kırgız Bilim Akademisi Arşivi, M 2, 1005.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008

Koşok**Baatırkandın Koşogu**

İlgeri Kakşaal cergesinde Baatırkan degen esirgen bay ötkön eken. Anın bir neçe ayalı bolgon eken. Baylığına çirengen Baatırkan bir künü “Ayaldarımdın kimisi küyörman eken, kimisi koşokçu eken, bileyin” dep oylop, ayaldarın cıynap alıp: “Men azır ölgön bolup köşögögö kirip catam, siler meni koşkula” deyt eken. Tirüü kişini kantip koşobuz, dep başka ayaldarı unabay koygondo, tokolçosu çaçın cazıp, kara kiyip, ters karap oturup koşkon eken.

Oşol koşok “Ölböy turup koşturğan Baatırkandın koşogu” delip kalğan eken.

Tegerete korgonuñ,
Tegizdin baarın sorgonuñ.
Ölböy tirüü koşturğan,
Oy, Baatırkan, oyronum.

Kıdırata korgonuñ,
Kılımdın baarın sorgonuñ.
Ölböy tirüü koşturğan,
Oy, Baatırkan, oyronum.

Sayaktan barıp birdi aldıñ,
Sanaamdı basat dep aldıñ.
Sanaañdı açpas camandı,
Zar korotup ne aldıñ?

Bugudan barıp birdi aldıñ,
Muñumdu açaar dep aldıñ.
Muñuñdu açpas camandı,
Pul korotup ne aldıñ?

Aksaydan barıp meni aldıñ,
Akılı cok dep aldıñ.
Akılı cok camandı,
Küyöörüm,
Anda barıp ne aldıñ?

Alabaşta korgonuñ,
Aalamdın baarın sorgonuñ.
Ölböy tirüü koşturğan,
Oy, Baatırkan, oyronum.

Tört köldön tandap tuz alğan,
Tört kökül tandap kız alğan.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Kız alganda meni algan,
Men karabet tul kalgan.

Beş köldön tandap tuz algan,
Beş kökül tandap kız algan.
Kız alganda meni algan,
Men karabet tul kalgan.

Çoñ Kakşaal ıldıy cel bolot,
Çoñ tamga kelip el bolot.
Çoyulup catkan beybaktın,
Emi aylası ne bolot?

Keñ Kakşaal ıldıy cel bolot,
Keñ tamga kelip el bolot.
Kerilip catkan beybaktın,
Emi aylası ne bolot?

Kaptaldı kaptalday uçkan ala kuş,
Kanatı talgan bala kuş.
Erteden keçke karasam,
Eneke kayda ketken balañız.

Adırda cılkı alabaş,
Argımak külük aralaş.
Argımak tandap minüügö,
Oy, Baatırkan, oyronum,
Artıñda kalgan bala caş.

Toodoğu cılkı alabaş,
Toburçak külük aralaş.
Toburçak tandap minüügö,
Oy, Baatırkan, oyronum,
Tobuñda kalgan bala caş.
Ağıt

Baatırkan'ın Ağıtı

Evvelce Kakşaal sarayında Baatırkan denilen sarhoş bir zengin yaşarmış. Onun birkaç hanımı olmuş. Zenginliğine güvenen Baatırkan bir gün; “Karılarımın hangisi hayırlı imiş, hangisi bana bağlı imiş, bileyim” diye düşünüp, karılarını toplayıp; “Ben şimdi ölmüş gibi yapıp perdenin arkasına gireyim, sizler bana ağıt yakın” demiş. Canlı kişiye nasıl ağıt yakarız, diye diğer karıları onaylamazken, ikincisi başını örtüp, kara giyinip, ters bakıp oturup ağıt yakmış.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

O ağıta “Ölmeden Ağıt Yaktıran Baatırkan’ın Ağıtı” denip,
daha sonra “Baatırkan’ın Ağıtı” denmiş.

Çevirerek kaleni,
Düzlüğün hepsini sömürdün.
Ölmeden diri ağıt söyleten,
Oy, Baatırkan, cesurum.

Baştanbaşa kalenin,
Asrın hepsini sömürdün.
Ölmeden diri ağıt söyleten,
Oy, Baatırkan, cesurum.

Sayak’tan varıp birini aldın,
Derdimi basar diye aldın.
Derdini açmaz kötüyü,
Altın harcayıp niye aldın?

Bugu’dan varıp birini aldın,
Kederimi açar diye aldın.
Kederini açmaz kötüyü,
Para harcayıp niye aldın?

Aksay’dan varıp beni aldın,
Aklı olmaz diye aldın,
Aklı olmayan kötüyü,
Benim için yanan,
O zaman varıp niye aldın?

Alabaş’ta yerin,
Alemin hepsini sömürdün.
Ölmeden diri ağıt söyleten,
Oy, Baatırkan, cesurum.

Dört gölden seçip tuz almış,
Dört kakül seçip kız almış.
Kız alınca beni almış,
Ben kara yüz dul kalmış.

Beş gölden seçip tuz almış,
Beş kakül seçip kız almış.
Kız alınca beni almış,
Ben kara yüz dul kalmış.

Çoñ Kakşaal aşığıya yel olur,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Çoñ Tam'ga gelip halk olur.
Uzanıp yatan bahtsızın,
Şimdi çaresi ne olur?

Keñ Kakşaal aşağıya yel olur,
Keñ Tam'ga gelip halk olur.
Gerilip yatan bahtsızın,
Şimdi çaresi ne olur?

Kırda uçan ala kuş,
Kanadı yorulan yavru kuş.
Sabahtan akşama baksam,
Anne nereye gitmiş yavrunuz.

Yamaçta yıldı alabaş,
Argımak külük karışık.
Argımak seçip binecek,
Oy, Baatırkan, cesurum,
Ardında kalmış genç çocuk.

Dağdaki yıldı alabaş,
Toburçak külük karışık.
Toburçak seçip binecek,
Oy, Baatırkan, cesurum,
Grubunda kalmış genç çocuk.

Iramazan İrdarı
Assalamu aleykum catkan baylar,
Altın menen kümüşkö batkan baylar.
Iramazan aytıp keldim eşigiñe,
Kök koçkordoy bala bersin beşigiñe.
Kıştın başı kırgıyek sarı kazañ,
On eki ayda bir kelet iramazan.
Argımagıñ butunda altın taka,
Aman- esen catabı bala- çaka?
Külügüñdün butunda altın taka,
Külüp- oynop catabı bala- çaka?
Altın eer tokugan atıñ sugar,
Aydan beri cıygansıñ emi çıgar.
Kümüş eer tokugan atıñ sugar,
Küzdön beri cıygansıñ emi çıgar.
Orozodo mingeniñ kara boz at,
Orozonun bitirki beri uzat.
Dubanaga bergendey kıla körbö.
Saydı közdöp baramın muzoo bar dep,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Ümüt menen turamın kozu bar dep.
 Kozu bergin, koy bergin baylap bergin,
 Cürök oorum bar ele kaymak bergin.
 Cügüm cüktöp keterge taylak bergin,
 Cetelerge ceerde corgo bergin,
 Cem ilerge atıma dorbo bergin.

Bay aytat ko koroodon koy berem dep,
 Baldarı aytat ataman zor berem dep.
 Kempir aytat bokçodon ton berem dep,
 Kızdar aytat karından may berem dep,
 Kelin aytat celeden tay berem dep.

Caşıl bolsun üyüñdün tötögösü,
 Zerden bolsun kızıñdın köşögösü.
 Kızıl bolsun üyüñdün tötögösü,
 Kımkap bolsun kızıñdın köşögösü.
 Paygambardın mingeni kızıl ingen,
 Botolorun bozdotup kızı mingen.
 Paygambardın mingeni ak baş ingen,
 Botolorun bozdotup bakka kirgen.
 Arıp kalgan teke ulak bere körbö,
 Altı atasın tartkanday kıla körbö.
 Cetim kalgan teke ulak bere körbö,
 Ceti atasın tartkanday kıla körbö.

Uşul üydün tündüğü kayıñ beken,
 Maga berer colugu dayın beken.
 Uşul üydün tündüğü arça beken,
 Maga berer coolugu parça beken.
 Mingen atım tay ele cata kalıp baratat,
 Ay kıyadan ıñayıp bata kalıp baratat,
 Canımdağı coldoşum kayta kaçıp baratat.

Çak- çak cılan çak cılan tolgonsoñçu,
 Çakçıgayday ceñeke oygonsoñçu.
 Eleçeğiñ sülküldöp eşik kaçan bülküldöyt?
 Bıçak uçu cıldıldayt may tomurup atabı?
 Çaç uştuğu şıldırayt ce sandık açıp atabı?

Iramazan aytıp keldim eşigiñe,
 Kök koçkordoy bala bersin beşigiñe.
 Kıştın başı kırgıyek sarı kazañ,
 Cıl on eki ay bir kelgen orozo can.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/7 Fall 2008*

Orozonun on beşin bilip keldim,
 Orok moyun kara atım minip keldim.
 Kancıgaga kurcundu baylap keldim,
 İdişimdi unuñuzga kamday keldim.
 İramazan baştabagan Ali ele,
 Atam dağı cılda birden aytı ele.
 İramazan aytıp kelip kim toygon bar,
 İlgerkinin salttarın kim koygon bar.
 İya, İsmayıl paygambur, İya, İramazan,
 On eki ayda bir kelgen orozo can.
 İramazan
 Assalamu alaykum, catkan baylar,
 Altın menen kümüşkö batkan baylar.
 Aç koçkordun müyüzün tüşkün kılğan,
 Aalımdardın baarısı şüyküm kılğan.
 Kök koçkordun müyüzün tüşkün kılğan,
 Körüp cürgön aalımdar şüyküm kılğan.
 Koçkorumdun müyüzü koñur ala,
 Kozgolqusuz baylarga keldik mana.
 Tekeçeriñ müyüzü temgil ala,
 Terbelgisiz baylarga keldik mana.
 Üyrön bolsun üyüñnün tötögösü,
 Manat bolsun kızınñın köşögösü,
 Eşiğide kürküröyt nar tögösü.
 Kalay- kalay bayladım kalay cakkan,
 Kara kuyruk kızıl nar boto kakkan,
 Bay akemnin döölötü çennen aşkan.
 Kıştın başı kırğıyek sarı gazañ,
 On eki ayda bir kelet İramazan.
 İramazan aytıp keldim eşiğiñe,
 Kök koçkordoy bala bersin beşiğiñe.
 Kök ak boz attın butuda altın taka,
 Esen-aman turabı bala- çaka?
 Kök boz attın butuda kümüş taka,
 Sak- salamat turabı bala- çaka?
 İramazan aytıp ötkön Azretaalı,
 Andan bizge kalıptır biz aytalı.
 Ötör- keter orozo oomat eken,
 Mandır cıgaç bar eken başı kara,
 Bıltır kirgen İramazan bıyıl kana?
 Paygambardın mingeni duldul eken,
 Ol too menen bul toogo ırgır eken.
 Altın cügön başıbızda ayda kaşka,
 Kümüş cügön başıbızda kündö kaşka.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/7 Fall 2008*

Paygambarım mingeni kara boz at,
Orozonun pitirin beri uzat,
Berbeseñiz ber cakka çıgıp uzat.
(Kaytaar maalı bolgondo)
Bolço, bolço, bolço bol,
Bödönödön tolço bol,
Sagızgandan sakçı bol,
Kumga koyuñ cayçı bol.
Kuyruk menen boor ce,
Arkañda cılkı cayılsın.
Kabırgasın karta ce,
Kazı karta tarta ce.
Tizedeşken coodo bolsun,
Tizindeşken doodo bolsun.
Üydün eesi bergen nerselerin caramazançılar algandan kiyin
bata berip bastırıp ketişet.

Bata

Koydoruñ eki töldösün,
Egizdep eçkiñ köböysün.
Kas sanagan duşmanıñ,
Cakşılık ergiz körbösün.
Celeñdin arkı uçuna,
Tay çaptırsañ cetpesin.
Kas sanagan duşmanıñ,
Kelerki küzgö cetpesin.
Oomiyin, allahu akbar!

Ramazan Şarkıları

Esselamu aleyküm yatan beyler,
Altın ile gümüşe batan beyler.
Ramazan (şarkısı) söyleyip geldim kapına,
Boz koç gibi çocuk versin beşiğine.
Kışın başı atmaca sarı kazan,
On iki ayda bir gelir ramazan.
Argımağının ayağında altın nal,
Sağ salim yatıyor mu çoluk çocuk?
Külüğünün ayağında altın nal,
Gülüp oynuyor mu çoluk çocuk?
Altın eyer eyerlenmiş atını sula,
Bir aydan beri topladığını şimdi çıkar.
Gümüş eyer eyerlenmiş atını sula,
Güzden beri topladığını şimdi çıkar.
Oruçta bindiğin kara boz at,
Orucunun fitresini buraya uzat.
Divaneye vermiş gibi yapma.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

Dereye doğru gidiyorum buzağısı var diye,
 Ümit ile beklerim kuzu var diye.
 Kuzu ver, koyun ver, bağlayıp ver,
 Kalp ağrım var idi kaymak ver.
 Yükümü yükleyip götürmek için deve ver,
 Yedeklemek için sarı yorga ver,
 Yem takmak için atıma torba ver.
 Bey der sürüden koyun vereyim diye,
 Çocukları der baba daha çok vereyim diye,
 Kocakarı der bohçadan elbise vereyim diye,
 Kızlar söyler tulumdan yağ vereyim diye,
 Gelin der ipten tay vereyim diye.
 Yeşil olsun evinin süsü,
 Altından olsun kızının perdesi.
 Kızıl olsun evinin süsü,
 İpekli olsun kızının perdesi.
 Peygamberin bindiği kızıl deve,
 Yavrularını ağlatıp kızı binmiş.
 Peygamberin bindiği ak baş deve,
 Yavrularını ağlatıp bağa girmiş.
 Zayıflayan teke oğlak verme,
 Altı ceddine çeken gibi olma.
 Yetim kalan teke oğlak verme,
 Yedi atasına çeken gibi olma.
 Şu evin tündüğü kayın mı?
 Bana verecek mendili hazır mı?
 Şu evin tündüğü ardıç mı?
 Bana verecek örtüsü parça mı?
 Bindiğim atım tay idi yatıveriyor,
 Ay bayırdan hazırlanıp dua ediveriyor,
 Yanımdaki yoldaşım tekrar kaçiveriyor.
 Çak çak yılan çak yılan kıvrılırdı,
 Çakçıgay gibi yengeciğim uyanırdı.
 Başını bağlayıp kapı ne zaman açılır?
 Bıçak ucu parıldar yağ mı çıkarıyor?
 Saç bağı hışırdar yoksa sandık mı açıyor?

Ramazan söyleyip geldim kapına,
 Boz koç gibi çocuk versin beşiğine.
 Kışın başı atmaca, sarı kazan,
 Yılım on iki ayında bir gelen oruç can.
 Orucun on beşini bilip geldim,
 Orak boyunlu kara atıma binip geldim
 Terkiye heybeyi bağlayıp geldim,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/7 Fall 2008*

Kap kacağı ununuza hazırlayıp geldim.
Ramazana başlamayan Ali idi,
Babam da yılda birden bahsettiydi.
Ramazan söyleyip kim doymuş,
Evvelkilerin adetlerini kim bırakmış.
Ey İsmail Peygamber, ey ramazan,
On iki bir ayda gelen oruç can.

Ramazan

Esselamu aleyküm yatan beyler,
Altın ile gümüşe doyan beyler.
Ak koçun boynuzunu kamçı yapan,
Âlimlerin hepsini sevimli kılan.
Gök koçun boynuzunu kamçı yapan,
Tanıdık alimleri sevimli kılan.
Koçumun boynuzu kumral ala,
Kıpırdamayan beylere geldik işte.
Tekenin boynuzu benekli ala,
Kıpırdamayan beylere geldik işte.
Dağılsın evinin süslemesi,
Manat olsun kızının perdesi.
Kapısında horuldar tek hörgüçlü devesi.
Kalay kalay bağladım kalay yakmış,
Kara kuyruk kızıl deve yavrusunu ısırmış.
Zengin ağamın serveti sınırdan aşmış.
Kışın başı atmaca, sarı kazan,
On iki ayda bir gelir ramazan.
Ramazan söyleyip geldim kapına,
Gök koç gibi çocuk versin beşiğine.
Gök ak boz atın ayağında altın nal,
Sağ salim duruyor mu çoluk çocuk?
Gök boz atın ayağında gümüş nal,
Sağ selamet duruyor mu çoluk çocuk?
Ramazan söyleyip geçmiş Hz. Ali,
Ondan bize kalmıştır biz söyleyelim.
Geçer gider oruç hayır imiş,
Dolgun ağaç var imiş başı kara,
Geçen sene giren ramazan bu yıl hani?
Peygamberin bindiği düldül imiş,
O dağdan bu dağa sıçrar imiş.
Altın gem başımızda her ay temiz,
Gümüş gem başımızda her gün temiz.
Peygamberin bindiği kara boz at,
Orucun fitresini buraya uzat.
Vermezseniz bu yana çıkıp uzat.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

(Dönecek vakit geldiğinde)

Çokça, çokça, çokça ol,
Bıldırcından daha çok ol,
Saksağandan bekçi ol,
Kuma koyunu yayıcı ol,
Kuyruk ile ciğer ye,
Arkanda yıldı yayılsın,
Kaburgasını bağırsağını ye,
Karın yağını bağırsağını tartarak ye.
Diz dize verenler savaşta olsun,
Dizginini tutanlar davada olsun.

Evin sahibinin verdikleri şeyleri ramazan şarkıcıları aldıktan sonra hayır dua edip giderler.

Hayır Dua

Koyunları iki doğursun,
İkiz doğurup keçin çoğalsın.
Fenalık düşünen düşmanın,
İyilik yüzü görmesin,
İpin arka ucuna,
Tay koşturduğunda yetmesin,
Fenalık düşünen düşmanın,
Gelecek güze erişmesin.
Âmin, Allahu Ekber!

KAYNAKÇA

- ABRAMZON, **Kırgızdar**, C.II, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1993.
ASANALIOĞLU, C., “Kıtay İzildöölöründöğü Kırgız Tarihi”, Kırgız Bilim Akademisi Arşivi, M 2, 1005.
BARTOLD, Vasiliy Vladimiroviç, **İzbranme Trudı Po İstorii Kırgızov i Kırgızstana**, Bişkek, 1996.
BİÇÜRİN, İ.Y., **Opisaniye Djungari Vostochnogo Turkistana Drevnem i Ninesnem Sostoyanii**, San-Petersburg, 1829.
DOR, Remi ve ZHENHUA, Muhammed Hu, “Kırgız Ruhı-“Manas””, **Ala Too**, Bişkek, 1995.
KURMANALI, Matikeyev, Şincandagı Kırgızdar, **Ala Too**, Bişkek.
LESNAYA, L.V., **1916. cılkı Kırgızstandagı Kötörülüş**, Bişkek, 1996.
RUNKUN, Du ve BİNYANG, Go, “Kıtay İzildöölöründöğü Kırgız Tarihi, Kırgızdardın Tüpkü Konuşu cana Alardın Batışka Köçüşü”, Kırgız Bilim Akademisi Arşivi, M 2, 1005.
SARAY, Mehmet, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, İstanbul, 1998.
SOLTONOYEV, Belek, “Kızıl Kırgız Tarihi”, **Ala Too Dergisi**.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/7 Fall 2008*

UZUN, Gülsine, Doğu Türkistan Kırgızlarından Derlenmiş Metinler (Gramer-Metin-İndeks), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.

ZHENHUA, Muhammed Hu, **Keerkezıyu Jianzhi (Kırgızcaya Giriş)**, Millet Yayınevi, Pekin, 1986.

<http://www.geocities.com/WestHollywood/Park/6443/China/Diversity/china5.html>

http://kcm.co.kr/bethany_eng/a_code/china5.html

www.china.org

<http://chineseculture.about.com/library/china/ethnic/blsethnic020.htm>.

The Kirgiz Nationality, www.en.chinabroadcast.cn/1702/2005-2-18/51@161516.htm

The Kirghiz in China, www.measuroo.com/eth.K/Kirghiz.php

www.en.wikipedia.org/wiki/Kirghiz

<http://www.xjx.cc/english/shouye/nationalities.htm>

<http://www.taklamakan.org/erkin/ud/erkin348.htm>

http://kcm.co.kr/bethany_eng/a_code/china5.html

http://www.kashi.gov.cn/english/context/nationality_kr.htm

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/7 Fall 2008